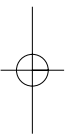
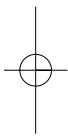
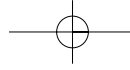

P.J. Meertens
van het **WEGGENS**
instituut

Meertens Instituut Amsterdam

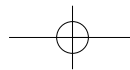

Vooraf 5

De mens Meertens 9

Meertens aan het werk 37

Omziend 69

Vooraf

'Op woensdagmorgen 6 september 1899 ben ik te Middelburg geboren in het huis aan de Korendijk no. 59, waar mijn ouders het eerste jaar van hun huwelijk woonden. Mijn moeder heeft mij meermalen verteld, dat er tijdens mijn geboorte een hevig onweer woedde, en de vissen uit het water in de gracht vóór ons huis opsprongen. Ik ben niettegenstaande dit omen geen groot man geworden.' Deze reflexieve autobiografische passage schreef Pieter Jacobus Meertens (1899-1985) - in het dagelijks leven Piet genaamd - toen hij de 75 jaar al was gepasseerd. Als gepensioneerde wetenschapper keek hij, met de hem zo eigen ironie, terug op zijn leven. Tijdens een eerder moment van reflectie, geschreven gedurende zijn gevangenschap in 1940, plaatste Meertens zichzelf nog op één lijn met de belangrijke wetenschappers en denkers van zijn tijd: naast de 'groten in het rijk van de geest, die hun tijd vooruit zijn'. Zijn zelfbeeld heeft zich in die tussenliggende jaren kennelijk gewijzigd, iets waarop de ingrijpende veranderingen in de naoorlogse samenleving en een zich vernieuwende weten-

6 schapsbeoefening hun invloed zullen hebben gehad. Niettegenstaande het feit dat vanwege zijn verdiensten Meertens' naam reeds bij leven aan een wetenschappelijk instituut zou worden verbonden, was hij zelf relativerend in zijn oordeel geworden.

In 1979 kreeg het onderzoeksinstituut, waarvan Meertens lange tijd directeur is geweest, een nieuwe naam: het P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde. In 1998 werd deze naam gewijzigd in Meertens Instituut, met de toevoeging 'Onderzoek en Documentatie van Nederlandse taal en cultuur'. De wortels van dit instituut reiken terug tot 1926, toen de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen de 'Commissie voor praeadvies omtrent centralisatie van Nederlands Dialectenonderzoek' instelde. In 1930 kwam daar het 'Centraal Bureau voor Nederlandsche en Friesche Dialecten' uit voort, met als eerste secretaris P.J. Meertens. Vervolgens werden in 1934 en 1948 het Volkskunde-bureau en het Naamkundebureau in het leven geroepen. Alledrie de bureaus kwamen onder de 'Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlands volkseigen' te vallen. Eind 1949 werd Meertens directeur van het instituut waarin alledrie de bureaus of afdelingen waren ondergebracht. Hij zou er tot ver na zijn pensionering in 1965 mee verbonden blijven.

Op de volgende pagina's staan in grote lijnen twee verschillende verhalen beschreven. Het eerste werpt licht op de mens Piet Meertens en het tweede gaat in op betekenis van de wetenschapper P.J. Meertens voor de onderzoeksterreinen waarop hij en 'zijn' instituut actief waren en zijn: Nederlandse Etnologie (de vroegere Volkskunde) en Variatielinguïstiek (de voor-

malige afdelingen Dialectologie en Naamkunde). Met deze informatie kan een ieder voor zichzelf bepalen wanneer de betrouwbaarste visie van Meertens op zichzelf en zijn eigen werk tot stand is gekomen: in 1940 of in de zeventiger jaren. Welke van de twee dat ook zou zijn, Meertens' rol in het ontstaan, de opbouw en de positionering van het instituut in het (internationale) onderzoeksveld is zo bepalend geweest, dat het instituut met recht zijn naam draagt.

7

De mens Meertens

Piet Meertens werd geboren op 6 september 1899 te Middelburg als oudste zoon van een ambitieuze en vooruitstrevende moeder, Adriana Jacoba Mak. Zij was kort tevoren getrouwd met Karel Meertens, die aanvankelijk als kruidenier en later in verzekeringen de kost verdiende. Hoewel zijn beide ouders onkerkelijk waren, kwam hij door de invloed van zijn grootouders op jonge leeftijd in de Nederlands Hervormde Kerk terecht. Op aandringen van zijn grootvader Mak werd hij in 1904 gedoopt. Hij bezocht de zondagsschool, las de kinderbijbel en vergezelde zijn grootouders zo nu en dan naar de kerk. Hij noemde zichzelf op latere leeftijd 'godsdienstig van aard'. In het ouderlijk huis aan de Vlasmarkt stond een grote collectie historische en literaire boeken, waardoor zijn lezen al vroeg is gestimuleerd. Later kon hij zich geen moment herinneren dat hij niet las; lezen werd al snel een 'levensbehoefte'. 'Wie kan lezen', zo schreef hij, 'voelt zich nooit eenzaam'. Niet alleen met lezen en denken probeerde hij aan eenzaamheid en de voorkomende huiselijke spanningen te ontkomen, ook tijdens de we-

10

kelijkse kerkgang vond hij rust en vertroosting. De geloofsgemeenschap gaf hem een gevoel van verbondenheid en continuïteit en bracht, in zijn beleving, het lot van de mensheid en het geloof in God bij elkaar.

Hij volgde in Middelburg het gymnasium en daar kwam hij naar eigen zeggen voor het eerst tot zijn socialistische inzichten: 'Ik ben als gymnasiast socialist geworden'. Hij las Gorter en Roland Holst en leefde intens met de Russische en Duitse Revoluties mee. Een andere belangrijke ervaring uit de tijd van de Eerste Wereldoorlog was de confrontatie met honderden Vlaamse vluchtelingen die midden in de stad bivakkeerden. Een ervaring waardoor zijn interesse voor Vlaanderen, de Vlamingen en het Vlaamse vraagstuk is ontstaan. Piet Meertens heeft zich geïdentificeerd met standpunten en groeperingen die door de samenleving werden buitengesloten. Herhaaldelijk zou hij zichzelf terugvinden in de gelederen van een minderheid en haar strijd voor erkenning en gelijkgerechtigdheid. Het waren dergelijke gevoelens van rechtvaardigheid en de politieke vertaling daarvan in socialistisch getinte idealen die Meertens vanaf zijn jonge jaren koesterde.

Na zijn eindexamen verhuisde het gezin naar Utrecht omdat hij en zijn broers er gingen studeren en zijn moeder graag uit Zeeland weg wilde. Vader Karel werd daar inspecteur bij een verzekeringsmaatschappij. Na lang aarzelen tussen theologie en Nederlandse letteren koos Piet Meertens uiteindelijk voor het laatste. Niet alleen omdat hij stotterde liet hij de theologie varen, maar vooral omdat hij ervan uitging 'dat je als aanstaand predikant een hoogstaand mens moest zijn, en dat was ik niet en ik was bang dat ook nooit te zullen worden'. Hij heeft nooit spijt gehad van deze beslissing, zo schreef hij later. Toch was een voorgangersambitie hem niet geheel

vreemd. In zijn latere functie zou Meertens zich menigmaal inzetten als 'hoeder' van de jeugd en van de 'nationale gemeenschap'. Gelijk een predikant in die dagen zag hij het als een taak om te proberen 'het volk' in al zijn verscheidenheid bijeen te houden.

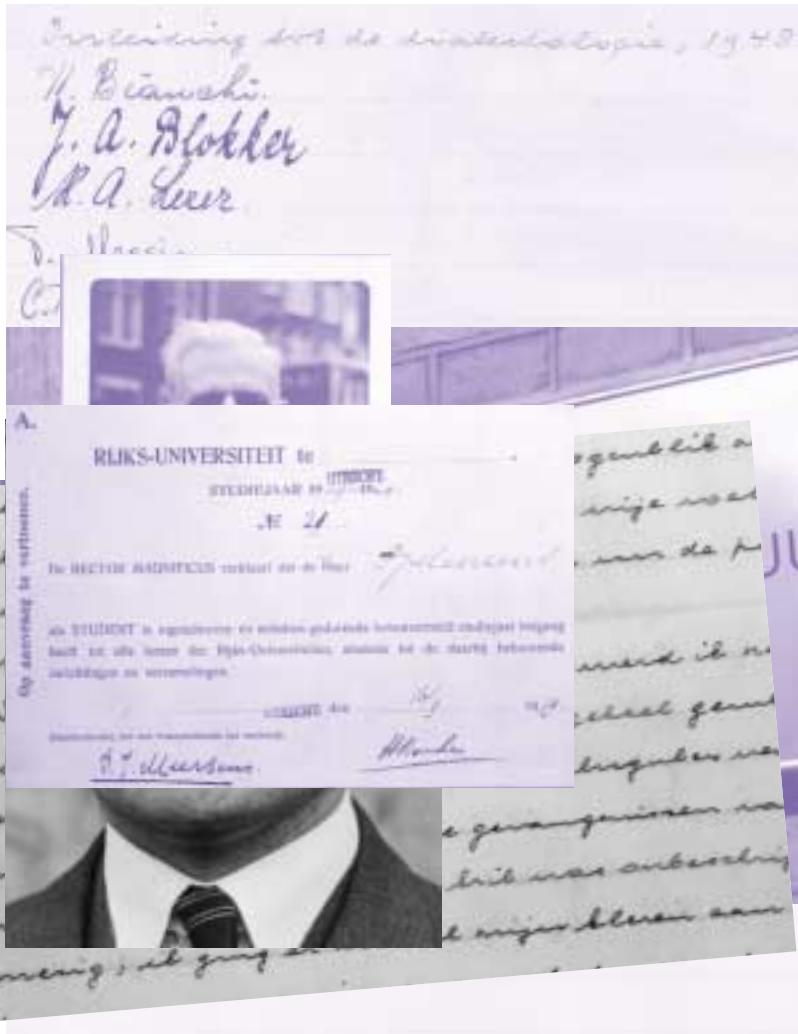
Hoezeer Piet Meertens later zijn liefde voor Zeeland ook zou belijden, hij voelde zich opgelucht toen hij 'het bekrompen, stijve' Middelburg kon verruilen voor een stad 'van wijder allure', waar hij in een intellectueel klimaat in contact kwam met gelijkgestemden. 'In Utrecht is het bloed sneller door mijn aderen gaan stromen, daar ben ik een ander, een nieuw mens geworden, daar ben ik herboren', schrijft hij op 17 oktober 1940 in zijn dagboek. Zijn studietijd in Utrecht was voor Meertens 'een openbaring': een inwijding in de lectuur van Karl Marx, de ontwikkeling van zijn literaire en poëtische talenten en de bewustwording van homoseksuele gevoelens. Hij werd 'studie'-lid van het studentencorps, waarmee hij toegang kreeg tot de wetenschappelijke lezingen die door de literaire faculteitsvereniging en andere genootschappen werden georganiseerd. Zo hoorde hij de taalkundige Jac. van Ginniken, de godsdienstwetenschapper G. van der Leeuw en de dialectoloog T. Frings lang voordat hij later in zijn werk met hen te maken kreeg.

Hij was een 'zeer begaafd' en 'toegewijd' student, die het studentenleven 'steeds van de ernstigste zijde op(vatte)', volgens zijn leermeester en latere promotor, de neerlandicus C.G.N. de Vooy. Meertens volgde onder meer colleges bij hem, bij de historicus G.W. Kernkamp en bij de classicus en volkskundige Jos. Schrijnen. Na zijn kandidaats bezocht hij - 'als enige niet-katholiek' - de avondcolleges van Schrijnen over de cultuurgeschiedenis van het oudste christendom.

11

12

Studentenkaart
van Meertens voor
het studiejaar 1919-
1920. Collectie UB
Amsterdam.

Hij en Schrijnen kenden elkaar nog uit Middelburg toen deze gecon-
tinueerde bij zijn eindexamen was geweest. Meertens had bovendien reeds op
het gymnasium diens boek *Nederlandsche Volkskunde* gefascineerd gelezen.
Meertens brede en onorthodoxe belangstelling voor de cultuurgeschiede-
nis, die al in die jaren naar voren kwam, ging dwars door alle confesse-
neler grenzen heen.

13

Gedurende zijn studietijd, van september 1919 tot mei 1924, was
Meertens dagelijks in de bibliotheek te vinden, waar hij zijn 'leeshonger'
stilde. Zijn opvattingen over wetenschapsbeoefening komen dan al in grote
lijnen naar voren. Van Kernkamp, bij wie hij een scriptie over de sociale
denkbeelden in de 19e eeuw had geschreven, had hij meer dan van enig
ander academische leermeester geleerd hoe een onderwerp wetenschap-
pelijk moest worden aangepakt. Van De Vooy nam Meertens de feitelijke
benadering en zijn degelijkheid over - 'dat degelijke trok mij aan'. Meertens
zegt daarover:

**'Ik ben mijn leven lang geboeid geweest door een historische
opsomming van feiten in een bepaald verband. Dat blijkt toch ook
uit mijn dissertatie. Ik begin een onderzoek, welk dan ook, altijd
graag met dat skelet. En daarna pas ga ik het een zekere inhoud
geven.'**

Een dergelijke 'wetenschapsfilosofie' zou zijn latere carrière kenmerken:
een diachronische benadering van culturele verschijnselen, waarvoor eerst
uitvoerig bronnenmateriaal moest worden verzameld. Bij De Vooy maakte
hij een doctoraalscriptie over de Zeeuwse literatuur in de zeventiende
eeuw. Kort nadat hij zijn doctoraal-examen op 23 mei 1924 met lof had

14

afgelegd, maakte hij samen met hem plannen om dit onderwerp uit te breiden tot een proefschrift. Begin 1928 legde hij De Vooy's het schema van zijn dissertatie voor, een schema dat pas zo'n vijftien jaar later, in 1943, tot een verdedigbaar proefschrift was uitgewerkt.

Na zijn afstuderen wenste Meertens zich een eigen inkomen en hij solliciteerde op diverse banen. Hij kreeg eerst een tijdelijke aanstelling als leraar aan de hogere burgerschool in Woerden en daarna, van januari tot de zomer van 1926, aan het gymnasium in Doetinchem. Hij had evenwel geen bezieling voor het onderwijs of het leraarschap, mogelijk ook in verband met zijn spraakgebrek: 'capabel was en ben ik er nog steeds niet voor', schreef hij toen. Zijn eruditie en gave om anderen te stimuleren kwamen beter tot hun recht in de functies die Meertens vanaf 1930 zou vervullen. Maar voor die tijd had hij nog een betrekking op de handschriftenzaal van de universiteitsbibliotheek van Utrecht. Deze baan heeft grote

Meertens spelend
op de viool
omstreeks 1930.
Collectie UB
Amsterdam.

15

Volkscultuur in
optima forma?

Achtergrond foto:
"Oud-Zaansch
bruiloftsfeest"
opgevoerd in het
openluchttheater
van het Nederlands
Openluchtmuseum
in 1919.

Foto voorgrond:
Rondedans van
Marker bruilofts-
gasten in het open-
luchttheater van
het Nederlands
Openluchtmuseum
in 1919.

Uit *Nederlands
Volksleven* (1931).

16

betekenis voor hem gehad, omdat hij er zijn bibliografische kennis enorm mee opvijzelde, iets waar hij in zijn latere werk nog lang van zou profiteren. Hoe dan ook, na een arbeidsconflict nam hij daar na vier jaar ontslag. Maar nog geen twee weken later kreeg hij - op voorspraak van zijn vroegere hoogleraar en Dialectencommissielid De Vooy en van Schrijnen - per 16 juni 1930 een baan aangeboden als secretaris van de nieuw ingestelde Dialectencommissie bij de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Hij kreeg in het Trippenhuys 'driehoog achter' een kamer met tafel, stoel en boekenkast en daarmee gaf hij het Dialectenbureau materieel gestalte. Hij zocht uit de rijke boekencollectie van de Akademie die boeken uit die op zijn werk betrekking hadden, plaatste die in zijn boekenkast en ging aan de slag.

De keuze voor Meertens was niet zonder redenen. Hij stond bekend als een nauwgezet en hard werker. Bovendien had hij - als bestuurslid van de Zeeuwse Vereeniging voor Dialectonderzoek en als auteur van het *Tijdschrift van Taal en Letteren* - zijn wetenschappelijke interesse voor de dialectologie getoond. Omdat er voor de honorering ook niet veel geld beschikbaar was, vielen gevestigde academici zoals de potentiële gegadigde en latere hoogleraar G.G. Kloeke, af. Meertens twijfelde geen moment. 'Natuurlijk heb ik het ogenblikkelijk aangenomen', schreef hij op 2 juni 1930 in zijn dagboek, 'Een zuiver wetenschappelijke betrekking voor m'n leven lang, geregelde omgang met geleerden uit binnen- en buitenland, een zelfstandige positie, hoe zou ik ooit dit alles kunnen verwerpen?'

De functie was nieuw en van Meertens werd verwacht dat hij er - met een minimaal budget - inhoud en vorm aan zou geven. Ter oriëntatie begon hij met een aantal studiereizen naar België, Duitsland en Zwitserland om

na te gaan hoe het dialectologisch onderzoek in het buitenland werd verricht. De reizen en contacten die Meertens met vakgenoten in het buitenland legde, zouden zijn activiteiten blijvend beïnvloeden. Hij bemerkte hoe dialectologie, volkskunde en naamkunde naadloos op elkaar konden aansluiten. Meertens eigen belangstelling bewoog zich ook op deze drie terreinen. Zijn ideeën om naast het dialectonderzoek ook de volkskunde en de naamkunde bij het werk te betrekken, vonden echter nog geen bijval in Amsterdam. Dat weerhield hem er overigens niet van om reeds de nodige gegevens en boeken op de beide aanverwante terreinen te verzamelen. Pas in 1934 en 1948 zou dit idee gerealiseerd worden met de instelling van een Volkskundebureau en een Naamkundebureau.

Niet alleen vakinhoudelijk werd Meertens door zijn studiereizen beïnvloed, ook de politieke verhoudingen maakten diepe indruk op hem. Zo was hij op 21 oktober 1930 aanwezig bij de opening van de vernederlandste universiteit in Gent. De volgende avond schreef hij in zijn dagboek:

'Het was een ontroerend ogenblik, toen het door duizenden aangeheven gezang van de Vlaamse Leeuw de muziek van de Brabançonne verstikte, en allen in de zaal rechtstonden. Ik herinner me niet, ooit zo te hebben horen zingen, met een zo vlammend enthousiasme, met een zo geweldige vreugde. Er gebeuren grote dingen in Vlaanderen; er leeft hier een volk, dat van slaven tot vrije mensen wordt.'

Ruim een maand later ging Meertens nog een stap verder. Tijdens een wandeling door de stad Leuven deden de 'onbeschrijfelijke' geuren hem denken aan zijn jeugd in Middelburg en kwamen de beelden van de naar

17

18 Middelburg geëvacueerde Vlamingen weer bij hem boven. Hij raakte overtuigd van de Groot-Nederlandse gedachte en 'de eenheid van de Nederlandse stam':

'Sterker dan ik het ooit gevoeld heb, voel ik, dat dit volk mijn volk, dat dit land mijn land is. Ik ben hier geen vreemdeling, ik voel me hier thuis; hoe zou ik anders ook zo sterk aan Middelburg kunnen denken? Tot nog toe heb ik me steeds verzet tegen het denkbeeld, hier door velen, vooral onder de studenten, aangehangen, dat Vlaanderen en Holland weer één staat zouden worden, maar nu denk ik: het moet, hoe dan ook. Wat in wezen één is, kan en mag niet gescheiden blijven voortleven, en de eenheid dezer te onzali-ger ure gescheiden landen alleen kan de redding van onze cultuur zijn.'

Ondertussen, in 1931, was Meertens vanwege zijn nieuwe werkkkring naar Amsterdam verhuisd. Nog datzelfde jaar betrok hij de ruime beletage van het uit 1666 daterende monument Prinsengracht 1101, het pand waar hij later met zijn 'leerling' en goede vriend Herman Bianchi tot ver na zijn pensionering zou wonen. Het lijkt alsof in die periode zijn levensbeschouwelijke zoektocht zich meer en meer op sociale en politieke organisaties ging richten. Meertens kwam in contact met kritische, orthodoxe protestanten 'die socialistisch dachten, maar bezwaar hadden zich aan te sluiten bij de S.D.A.P'. Rond 1934, toen de economische malaise in Nederland met een stijgende werkloosheid gepaard ging, volgde Meertens hen in de Christelijk-Democratische Unie, waarbinnen zijn christelijke en socialistische ideeën een plaats konden krijgen. Deze ideeën droeg hij vervolgens

uit via de NCRV-radio en als redactielid van het maandblad voor christendom en cultuur *Stemmen des Tijds* en van de protestants-christelijke *Lectuurgids*.

Meertens zelf keerde zich al in een vroeg stadium actief tegen het nazisme. Hij ondertekende beginselverklaringen en trad in gesprek of debat met aanhangers van het nationaal-socialisme. Hij zag ook de potentiële gevaren van het oorlogszuchtige Duitsland. Vanuit zijn cultuurhistorisch besef heeft hij daarom reeds in 1939 en 1940 telkens een derde deel van alle vragenlijsten bij hem en zijn zuster thuis laten opslaan, teneinde het gevaar van een mogelijke vernietiging van het materiaal te minimaliseren. Het uitbreken van de oorlog was niettemin onverwacht. Op 10 mei 1940 noteert Meertens in zijn dagboek: 'Oorlog met Duitsland, dus toch. Ik heb deze mogelijkheid eigenlijk nooit willen geloven, deze afschuwelijkheid. En nu is het werkelijkheid geworden. Mijn arm land, mijn arm volk. Maar ook: ongelukkig Duitsland, dat tot deze dingen zijn toevlucht moet nemen.'

19

Volkskundigen op bezoek in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem, september 1955
Collectie Meertens Instituut.

20

Door zijn christelijke grondhouding koesterde hij geen gevoelens van haat. Bovendien had hij door de Duitse literatuur en zijn reizen door Duitsland een gevoel van innige verwantschap met en diepe bewondering voor 'het volk van dichters en denkers' ontwikkeld. Verder was ook zijn wetenschapsbeoefening sterk op de Duitstalige landen georiënteerd. Schrijven vond hem in dat opzicht wel eens te eenzijdig en stelde: 'Meertens is me veel te Germaans'. Deze oriëntatie op het Duitse cultuurgebied maakte hem echter geenszins blind voor wat er in Duitsland gaande was. Naar aanleiding van de rede van Seyss-Inquart ter gelegenheid van zijn installatie in mei 1940 noteert Meertens in zijn dagboek:

'Seyss-Inquart heeft vanmiddag zijn ambt als rijkscommissaris aanvaard met een beschouwd welwillende rede, die voor een goed verstaander echter de voorbode zal blijken te zijn van veel ellende en narigheid, van armoede en ontbering voor ons volk.'

Gedurende de jaren tussen mei 1940 en mei 1945 worden Meertens' dagboekantekeningen gekenmerkt door verwoede pogingen steeds opnieuw zijn positie te bepalen in het politieke en emotionele krachtenveld dat Nederland verscheurde. Hij nam in 1940 zelfs geen vakantie op teneinde 'ongewenste elementen van de N.S.B. en Nationaal Front' met hun belangstelling voor het 'germaanse volkseigen' buiten het volkskundig werk te kunnen houden.

Een en ander werd nog gecompliceerder vanwege de bijzondere interesse die de Duitse autoriteiten voor de werkzaamheden van de Dialect- en Volkskundecommissie aan de dag legden. Daarmee leken Meertens' inspanningen voor het behoud en de verdieping van de Nederlandse volks-

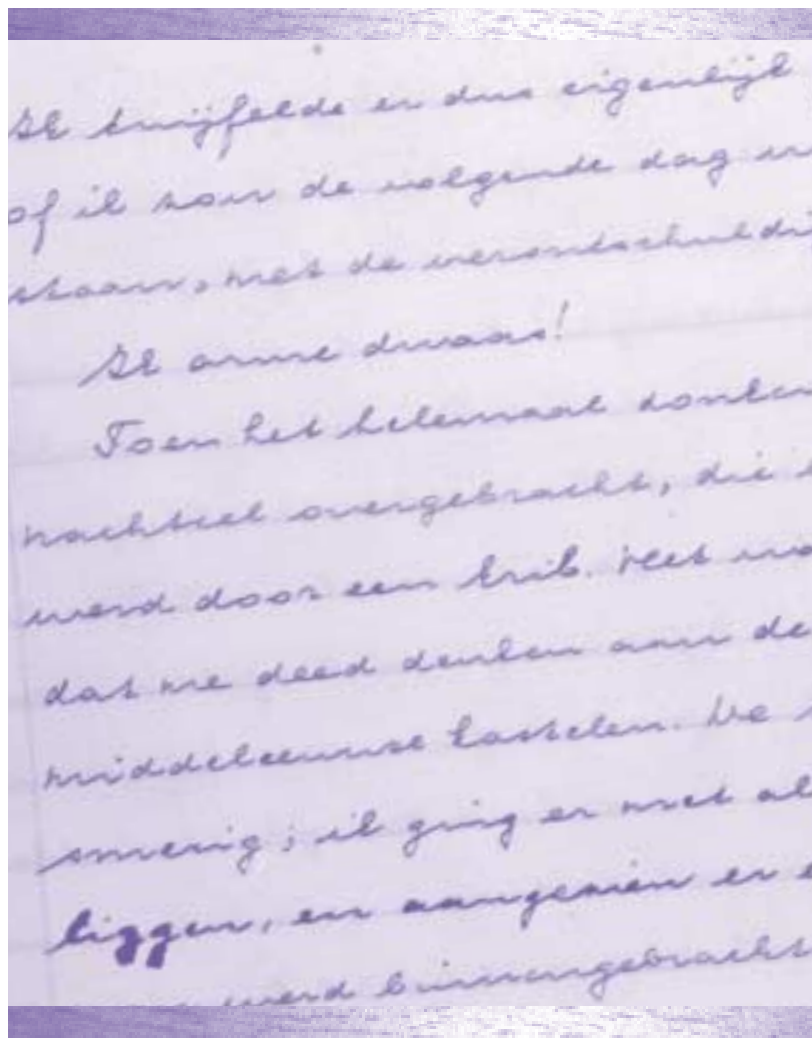
cultuur uit onverwachte hoek erkend en beloond te worden; niet de Nederlandse overheid maar de Duitse bezettingsmacht bood de middelen om het volkskundig onderzoek grootschalig op te zetten. Voor Meertens was dit eens te meer een blijk van geest- en bloedverwantschap tussen de beide volken. Daar stonden echter andere maatregelen tegenover die een toenadering voor hem onmogelijk maakten:

'Het is een afschuwelijke gedachte, dat het volk waarmee wij Nederlanders meer dan met enige andere natie naar de geest en naar het bloed verwant zijn, bezig is om zich dermate gehaat onder ons te maken, dat de politieke en kulturele samenwerking, waarnaar ik en velen met mij jarenlang gestreefd hebben, verder dan ooit schijnt te zijn en kans loopt, gedurende lange jaren onverwezenlijkt te blijven.'

Niettemin speelde in Meertens' belevingswereld voortdurend de hoop op een nieuwe wereld die op de ruïnes van het oorlogsgeweld tot bloei zou komen. Ook het devies van Nietzsche dat zijn ex-libris siert, duidt in die richting: 'Alles was mich nicht umbringt macht mich stärker'. Dat gold niet alleen voor de crisissituatie waarin de Nederlandse samenleving zich bevond, maar ook voor de grote tegenslag die hem kort na de Duitse inval overkwam.

Op 13 september 1940 werd Meertens gearresteerd. Hij werd niet opgepakt en veroordeeld vanwege zijn anti-nationaalsocialistische standpunten, die wel bekend waren maar niet gepaard gingen met uitgesproken vormen van verzet, maar op grond van vermeende homoseksuele contacten met een minderjarige. Een criminele jongere, Griese, die onder de hoede stond

21

Ik twijfelde er dus eigenlijk
of ik nou de volgende dag in
schoon, met de verontschuldiging
Ik arme dwaas!
Toen het helemaal donker
nachtje overgebracht, die
werd door een krib. Het was
dat me deed denken aan de
middeleeuwse kastelen. We
smenig; ik ging er met al
liggen, en aangaien er
werd binnengebracht

In een regelmatig
handschrift
noteerde Meertens
in zijn dagboek
zijn gemoeds-
toestand na zijn
gevangenneming
in 1940.
Collectie UB
Amsterdam.

van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der
Gevangenen, een instelling waarvoor Meertens zich af en toe als celbezoeker
of toezichthouder over dergelijke jongeren ontfermde, had hem
daarvan en van het in bezit hebben van obscene plaatjes beschuldigd. Voor
Meertens, overtuigd van zijn eigen onschuld, zette deze gebeurtenis de
wereld op zijn kop:

**'Ik was bij de huiszoeking (op het bureau en vervolgens in mijn
huis) wild van woede en verontwaardiging, maar vooral van
schaamte, over het droevige feit dat in ons land zulke dingen
mogelijk zijn en juist nu, nu het de plicht van iedere Nederlander
moet zijn om de eer van ons volk hoog te houden. Terwijl ons land
bezet is door een vreemde mogendheid en onze nationale zelf-
standigheid op het spel staat, komt de Nederlandse justitie huis-
zoeking doen naar pornografische foto's op een bureau, waar
sinds jaar en dag gewerkt wordt aan de verheffing van het nationa-
le bewustzijn van ons volk.'**

Na de eerste wanhoop en verbijstering hernam Meertens zichzelf. Zijn
christelijke levensovertuiging bood hem een referentiekader, waarmee hij
het onheil dat hem persoonlijk trof, een plaats kon geven. 'Ik heb nu, ein-
delijk, wel heel duidelijk verstaan dat God met mij een bijzondere weg wil
begaan, een weg van leed en beproeving', noteert hij op 29 september
1940. Voor zichzelf maakte Meertens de analyse dat de ongunstige rappor-
tage die hij ten behoeve van het genoemde Genootschap over Griese had
gegeven, tot wraakgevoelens en deze 'valse' beschuldiging had geleid. De
inbeslagname van zijn dagboeken heeft de zedenpolitie vervolgens op het

24

spoor gezet van het vroegere contact met 'Adri', een middelbare scholier die Meertens in 1933 tijdens dialectologisch veldwerk in Yerseke toevallig had ontmoet en op wie hij op slag verliefd was geworden.

Een deel van de aanklachten achtte de rechter echter bewezen. Meertens werd veroordeeld. Hij zag zichzelf in de loop van de daaropvolgende zes maanden durende gevangenschap beurtelings als uitverkorene en slachtoffer, die moest boeten voor de mensheid. Hoewel hij bij tijd en wijle nog in woede ontstak over de Nederlandse justitie die hem 'uit de gemeenschap heeft verwijderd en tot werkloosheid gedoemd', verzoende hij zich met zijn lot en gebruikte hij zijn tijd voor bezinning. Toen hij zijn straf had uitgezeten, kreeg hij van de Akademie het voordeel van de twijfel, zijn schorsing werd opgeheven en hij kon na een tien maanden afwezigheid terugkeren op het kantoor aan de Kloveniersburgwal.

Op verzoek van de voorzitter van de Volkskundecommissie, de nationaal-socialistische oud-germanist en volkskundige prof.dr. Jan de Vries, toonde Meertens zich in het voorjaar van 1941 bereid manuscripten van dialect- en streekromans op hun kwaliteit te beoordelen en 'vooral ook te wijzen op bepaalde passages (b.v. over Duitsland, de Joden, communisten enz.) die de Duitsers zouden aangrijpen om geen papier te geven'. Vanaf dat moment behoorde hij, samen met De Vries, tot de lezers van het Lectoraat, een censurerende instantie van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Zelf stelt Meertens achteraf dat het nooit tot hem was doorgedrongen dat hij op deze manier 'was ingelijfd in het Lectoraat'. Hoe het ook zij: het was een opmerkelijke stap die hem in 1941 op een hellend vlak bracht richting de Duitse bezettingsmacht.

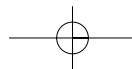
Meertens' houding hierbij zal mede gevoed zijn door zijn sterke loyaliteitsgevoelens ten aanzien van zijn commissievoorzitter Jan de Vries. Deze had zich tijdens Meertens' gevangenschap en na diens vrijlating ook vierkant achter zijn secretaris opgesteld, en deed er alles aan om zijn secretaris terug te krijgen op zijn post. Met succes. De Vries, die zich bewust was van Meertens' kennis en kwaliteiten op het terrein van de volkskunde, kon en wilde zijn secretaris niet missen. Het feit dat zij beiden verschillende posities innamen ten aanzien van het nationaal-socialisme deed daar voor hem kennelijk niets aan af.

De nationaal-socialistische autoriteiten, met hun sterke cultuur-politieke behoefte aan bewijsmateriaal voor de gezamenlijke afstamming van het Nederlandse en Duitse volk, steunden het voorstel van de pro-Duitse De Vries om te komen tot één instituut. Aanvankelijk is Meertens daarin mee-

25

Meertens tijdens een 'Vlamkamp', een introductie voor de jeugd in het socialisme, in 1947. Collectie UB Amsterdam.

Over maatschappelijke thema's schuwde Meertens het debat niet. Collectie UB Amsterdam.

Lijst van studenten die de colleges 'Inleiding tot de dialectologie' van Meertens volgden in 1948-1949, onder hen ook J.J. Voskuil. Collectie Meertens Instituut.

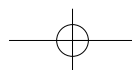
gegaan. Dit werd mede gevoed door de toenmalige volkskundige uitgangspunten inzake de verwantschap tussen het Nederlandse, Vlaamse en Duitse volk, of zoals Meertens het samenvatte: 'cultuurgrenzen overstijgen de staatsgrenzen'.

Toen in 1942 de jodenvervolging zich onmiskenbaar voor de deur van het Trippenhuis en onder zijn ogen begon af te spelen, was voor Meertens de verwerping van de bezetter en diens gedachtegoed definitief. De anti-joodse maatregelen - waarbij ook zijn vriendin Branco van Danzig gevangen werd gezet - brachten hem tot een scherpe veroordeling van het nazi-regime. Dat ging onder meer gepaard met een toenemende distantie ten aanzien van De Vries en diens plannen voor een Rijksinstituut voor Nederlandsche Taal en Volkscultuur. Verder kwam er ook tijd vrij om zijn proefschrift af te ronden. In 1943 promoveerde hij cum laude op het *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*. Een studie die nog steeds onder literatuurhistorici veel waardering geniet. Ook werd Meertens actief in de socialistische verzetsgroep rond het blad *De Vonk*, met daarin onder anderen Jef Last en Henriëtte Roland Holst. Na de oorlog werd het blad omgedoopt in *De Vlam*. Tussen 1945 en 1952, de jaren waarin het blad verscheen, publiceerde Meertens er veelvuldig in. Hij typeerde die jaren als de 'gelukkigste periode' uit zijn leven. Vanuit haar socialistische opvattingen keerde de redactie zich tegen het in

de steek laten van Duitsland en de Duitse jeugd. Ook keerde Meertens zich tegen de ingevoerde doodstraf en wenste steun voor politieke gevangenen. Hij bekende achteraf dat zijn houding hierbij was gestimuleerd door de traumatische ervaring van zijn eigen gevangenneming. Zijn hele leven zou hij politiek aan de linkervleugel blijven, als lid van de PvdA en later van Nieuw Links. Cultuurhistorisch kwam die positie onder meer tot uiting via de oprichting van de Sociaal-historische Studiekring en het langdurige project van het *Biografisch woordenboek van het socialisme en van de arbeidersbeweging in Nederland*.

Na afloop van de oorlog en aan het begin van de wederopbouw bleef Meertens op haast ideologische wijze zoeken naar de overeenkomsten die de verschillende groepen in de Nederlandse samenleving en verschillende volken binnen een Europese gemeenschap konden samenbinden. Vanuit die visie continueerde hij zijn werk op het terrein van de volkskunde, het dialectonderzoek en de naamkunde.

Het waren overigens niet alleen de groeiende organisatorische en representatieve werkzaamheden als directeur die Meertens in de naoorlogse periode van zijn wetenschappelijk werk afhielden. Hoewel Meertens een enorme werkkraft had, waren zijn belangstelling en werkterrein in de praktijk zo breed dat wetenschappelijke diepgang of vernieuwing nauwelijks mogelijk was. Dit gold te meer omdat hij zich in de loop van zijn leven, vooral na de oorlog, vol overgave had gewijd aan allerlei politieke en sociaal-maatschappelijke activiteiten, die een aanzienlijk deel van zijn energie en vrije tijd opeisten. Hij schreef voor diverse fora honderden artikelen over tal van actuele maatschappelijke thema's, zoals de afschaffing

28

Slingers en
cadeautjes op
kantoor bij zijn
afscheid als
directeur in 1965.
Collectie Meertens
Instituut.

van de doodstraf, de berechting van politieke gevangenen, de hervorming van het gevangeniswezen, het christendom, socialisme, de schuld van NSB'ers, de Europese jeugdbeweging, de provo's, vrijetijdsbesteding, militarisme enzovoort. Meertens had over al deze thema's uitgesproken ideeën, ideeën waar hij voor stónd en die hij ook wilde uitdragen. Hij was zozeer met sociale kwesties betrokken dat hij het wel eens jammer vond geen sociologie te hebben gestudeerd. Verder bleef Meertens veel interesse houden in de Nederlandse literatuur. Hij schreef erover, zoals in de *Moderne encyclopedie der wereldliteratuur*, bezorgde tekstedities en bloemlezingen en bekleedde uiteenlopende functies in de besturen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, het Frederik van Eeden-genootschap en het Reina Prinsen Geerligts-Fonds.

Een van zijn weinige wensen die niet in vervulling is gegaan, zo memoreerde een naaste vriend, is een hoogleraarschap aan de Amsterdamse universiteit. Hoewel hij in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog voor professor W. Hellinga colleges heeft verzorgd, is het niet tot een persoonlijke benoeming gekomen. Speelde zijn rechterlijke veroordeling een rol of vormde zijn spraakgebrek vanuit didactisch oogpunt een belemmering? Een zekere compensatie voor het ontbreken van een professoraat zou hem in 1966 ten deel vallen toen hij tot lid van de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie werd benoemd. Daarnaast was hij in 1964, in het zicht van zijn pensionering, bekroond met de Zeeuwse prijs van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen vanwege al zijn verdiensten voor de wetenschapsbeoefening met betrekking tot Zeeland en de regio. Met deze eer beladen ging hij in 1965 met pensioen en gaf hij de directiefakkel door aan het hoofd van de afdeling Naamkunde, D.P. Blok.

29

30

Het typeerde de ascetische, zeer zuinige en hardwerkende Meertens dat hij in zijn arbeidzame leven nooit een tv-toestel in huis heeft gehaald. Ter gelegenheid van zijn pensionering kreeg hij er dan toch een: was het een hint dat hij met zijn tijd moest meegaan of dat hij het rustiger aan moest doen en zich meer diende te ontspannen? Dat laatste zou zeker wel het geval zijn. Hij kocht in 1967 te Middelburg, aan de Dam 48, een huis waar hij één week per maand verbleef en waar hij al zijn boeken over Zeeland naar toe bracht. Hij herstelde daarmee de in 1919 verbroken band met Zeeland. Het pand stond vlak bij het huis uit zijn jeugd, dat in de oorlog verloren was gegaan. Deze plaats kwam tegemoet aan de sinds zijn pensionering opspelende sentimenten over het verleden. Het leek alsof er de dingen samen kwamen die hij altijd had bestudeerd: van traditie tot volkseigen. Eindelijk had hij zelf een eigen huis in de stad van zijn voorouders en jeugd, een huis waar hij, zo schreef hij, 'met het recht van een kind kan binnengaan'. Hij ging er werken aan louter 'Zeeuwse dingen'. Hij wilde er het gehele Zeeuwse volksleven in één grote studie in kaart brengen. Maar hier drong het tot hem door dat alles veranderd was, niet alleen het 'volksleven' maar ook de samenleving in het algemeen en zeker ook de wetenschap. Het wegvallen van zijn dagelijkse ritme van zakelijke werkzaamheden en verplichtingen brachten een desoriëntatie teweeg. Nu de mogelijkheid zich voordeed om zich geheel aan het vrije wetenschappelijk onderzoek te wijden, stakte de pen. Hij wist het niet goed meer 'omdat de wetenschap van de volkskunde zo was vooruitgegaan'. In de ontwikkelingen, waarin onder meer begrippen als 'traditie' en 'continuïteit' met betrekking tot de onveranderlijkheid van volkscultuur werden herijkt, was hij de laatste jaren niet meer mee gegroeid en hij volde zich steeds meer ont-

heemd binnen de moderne volkskunde. Hij verlegde zijn aandacht naar traditionelere projecten zoals de *Encyclopedie van Zeeland*. Zijn desideratum was evenwel het schrijven van dé studie over de godsdienstig-sociale sekte van de Zwijndrechts Nieuwlichters, waarover hij in het verleden al veel materiaal had verzameld en waarin hij zijn christelijke en sociale interesses kwijt zou kunnen. Over dit boek schreef hij:

'dat bewaar ik, zoals ik bij een maaltijd me altijd toespits op het dessert, dat is het hoogtepunt. Zo wordt dit het dessert, het hoogtepunt van mijn wetenschappelijk leven.'

Het boek is er niet gekomen.

In de weken die Meertens per maand in Amsterdam doorbracht, bleef hij als gepensioneerde veelvuldig op het instituut komen. Hij werkte er aan zijn publicaties op het terrein van de volkskunde en die met literaire, biografische, sociale en socialistische onderwerpen. Zijn sterke betrokkenheid bij de samenleving, de zelfkant en grote sociale kwesties kwam ook tot uiting in de samen met zijn huisgenoten, de criminoloog Herman Bianchi en de musicoloog Per Jordal, op 3 mei 1974 opgerichte stichting Michel de Montaigne (later: Meertens-Bianchi Fonds) ter bevordering van publicaties op het terrein van tolerantie, gevangeniswezen en sociale geschiedenis en ter ondersteuning van jongeren die dreigen te ontsporen.

Nog een enkele keer werd hij gevraagd om betrokken te zijn bij de organisatie van congressen, zoals in 1974 in Moskou, maar zijn conditie liet dergelijke activiteiten steeds minder toe. Kort na zijn 75ste verjaardag werd hij op 8 januari 1975 getroffen door een hersenbloeding die hem voor de rest van zijn leven eenzijdig verlamde en die ernstige afasie-verschijnselen

31

32

met zich meebracht. Hij raakte die dag bewusteloos en lag enige dagen in coma. In zijn dagboek schreef hij over die gebeurtenis:

'Maar ik ben op een dag weer wakker geworden en bemerkte toen dat ik nog denken kon. Ik kon verder alleen maar dierlijke klanken uitstoten. Ik was hulpeloos als een pasgeboren kind, maar ik kon denken en zelfs wist ik alles nog wat ik vroeger geweten had, inclusief de wetten van Grimm en Verner.'

In die gesteldheid werd hij overgebracht naar het revalidatiecentrum Het Zonnehuis te Amstelveen, waar hij een kamertje voor zichzelf kreeg en waar hij wat prenten en boeken kwijt kon. Hij volgde er spraak- en schrijflles, maar zowel spreken als schrijven bleef moeizaam. Daarentegen leerde hij goed typen, zodat zijn ouderwetse Underwood-schrijfmachine in die periode het belangrijkste middel tot communicatie werd. De overgang was hoe dan ook enorm voor deze man die immer aan het werk was geweest. Dat laatste blijkt alleen al uit de *Lijst der geschriften van dr. P.J. Meertens* die zo'n 1500 publicaties omvat. In de laatste jaren van zijn leven werden daar nog enkele titels aan toegevoegd, zoals in 1979 de bundel *Meertens over de Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag*. Zijn tachtigste verjaardag was tevens de aanleiding voor een bijzonder initiatief van zijn vroegere werkgever. De Akademie had besloten het instituut vanwege zijn bestuurlijke en wetenschappelijke verdiensten naar Meertens zelf te vernoemen: het P.J. Meertens-Instituut. Vanuit Amstelveen bleef Meertens verder betrokken bij het project van de *Ethnological Atlas of Europe* en zette hij zich onder meer aan het schrijven van biografische schetsen uit zijn leven en onderhield uitgebreide schrifte-

33

De nieuwe benaming in 1979. Collectie Meertens Instituut.

Meertens achter de
Underwood op zijn
kamertje in het
Zonnehuis in
december 1980.
Foto
H. Bianchi.

lijke contacten met vrienden en collega's. Allengs namen echter zijn krachten af en werd zijn wereld kleiner. Bij toeval werd hij tenslotte nog hoofdpersoon in de korte documentaire 'Afasie', die Jan Vrijman over patiënten in Het Zonnehuis maakte. Maar het einde was in zicht en op 28 oktober 1985 kwam Meertens te overlijden. Twee dagen later werd hij in stilte en beslotenheid bijgezet in het graf van zijn moeder te Utrecht. Had hij in 1974 nog in een interview gezegd dat men op zijn graf moest zetten 'Hij was een ijverig man', uiteindelijk bleek hij zelf voor een andere, beschouwelijker tekst uit de bijbel te hebben gekozen: 'De dagen van ons leven vlieden heen als een gedachte.'

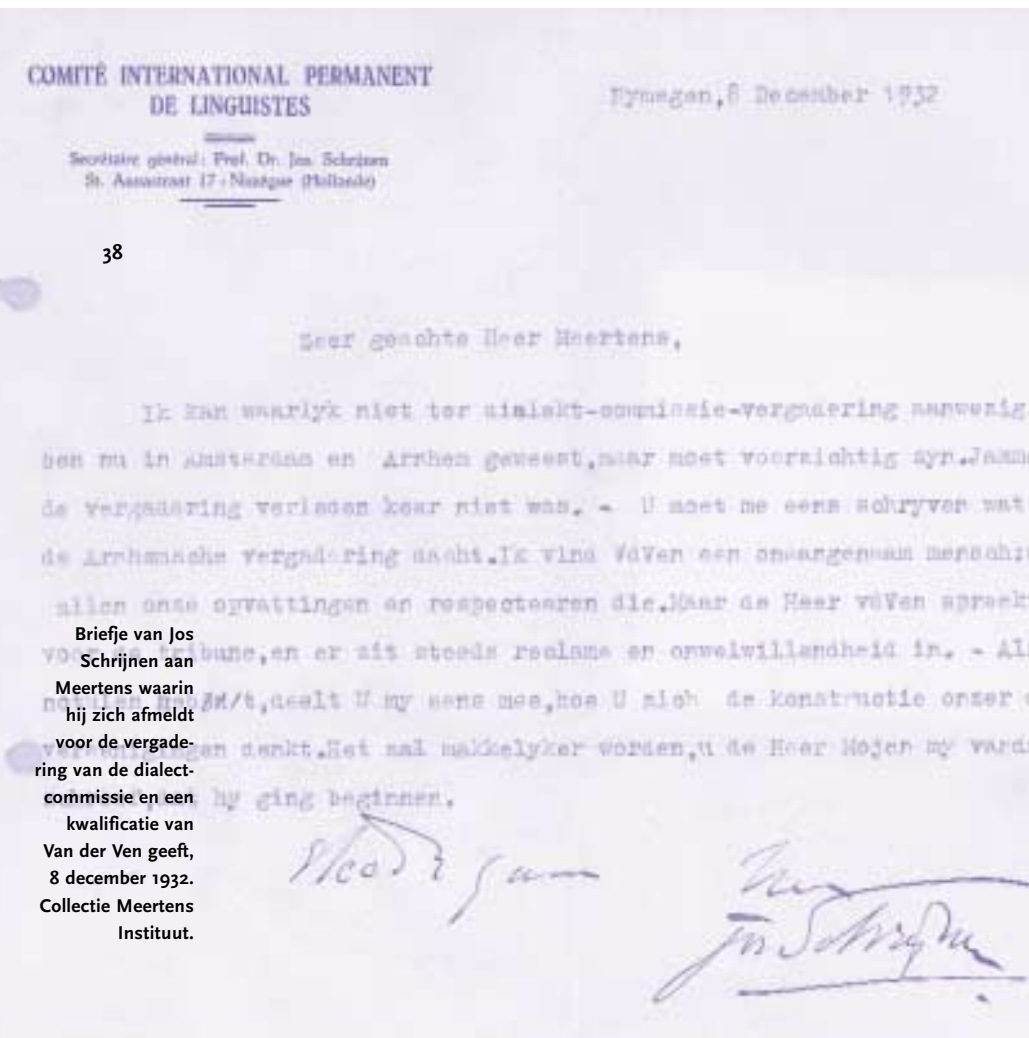
Zijn vroegere huisgenoot Bianchi ontfermde zich als zaakwaarnemer en erfgenaam over zijn nalatenschap. Zijn persoonlijke archieven, van grote omvang omdat hij nooit één snipper papier vernietigde, werden ondergebracht bij de universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Zijn bibliotheek, bestaande uit circa 400 strekkende meter boeken, werd voor het grootste deel bij Beijers geveild met als doel de opbrengst in te brengen in het Meertens-Bianchi Fonds. Enkele onderdelen van zijn bibliotheek, de criminologische collectie en de Zeeuwse collectie, werden hiervan uitgezonderd en kwamen terecht bij het Willem Pompe Instituut voor strafrechtwetenschappen van de Universiteit Utrecht en bij de Zeeuwse Provinciale Bibliotheek. Al deze zaken had hij reeds ruim tevoren heel precies geregeld. Wat hij niet had kunnen regelen, maar wat hem waarschijnlijk het meest heeft behaagd, was dat zijn naam ondertussen blijvend was verbonden aan het instituut dat voor een belangrijk deel was opgebouwd en groot geworden dankzij hem, dr. P.J. Meertens.

Meertens aan het werk

De persoon Meertens en de wording van het Meertens Instituut zijn moeilijk van elkaar te scheiden. In dit stuk wordt niettemin ingegaan op de specifieke rollen die hij bij het langzame en moeilijke ontstaan en de verdere ontwikkeling van het later naar hem genoemde instituut heeft vervuld en op de persoonlijke betekenissen voor de dialectologie, de volkskunde en de naamkunde afzonderlijk.

Meertens had zijn benoeming in 1930 als secretaris van de Dialectencommissie vooral te danken aan zijn beide universitaire leermeesters, De Vooys en Schrijnen, bij wie hij colleges Dialectologie en Volkskunde had gevolgd. Maar bovendien was hij iemand van een grote belezendheid, met een brede belangstelling voor literatuur, wetenschap, godsdienst, (sociale) geschiedenis en politiek. Na de voltooiing van zijn studie in 1924 schreef hij regelmatig over literatuur en volkskunde en trad hij toe tot de redactie van het in 1928 opgerichte, volks- en taalkundig tijdschrift *Eigen Volk*. Meertens was onder meer ook secretaris van de Koninklijke Vereniging

Briefje van Jos Schrijnen aan Meertens waarin hij zich afmeldt voor de vergadering van de dialectcommissie en een kwalificatie van Van der Ven geeft, 8 december 1932. Collectie Meertens Instituut.

Het Nederlandsche Lied en hoofdbestuurslid van de Zeeuwse Vereniging voor Dialectonderzoek. Dat De Vooy's voor de functie van secretaris van de Dialectencommissie aan Meertens had gedacht, was dus begrijpelijk. Meertens nam het aanbod onmiddellijk aan. Het betekende wel dat zijn voorliefde voor de volkskunde voorlopig niet echt kon worden ingevuld, maar mogelijk slechts via de 'omweg' van de dialectologie kon worden bereikt.

De Dialectencommissie als omweg

De Dialectencommissie stelde zich ten doel het dialectonderzoek in Nederland te bevorderen en wilde als concreet project een Nederlandse taalatlas samenstellen, bestaande uit kaarten die de geografische verspreiding van dialectwoorden in Nederland moesten weergeven. Om aan de noodzakelijke gegevens te komen, werd gekozen voor de indirecte methode van het versturen van vragenlijsten aan vrijwillige correspondenten die de vragen voor hun eigen woonplaats moesten beantwoorden. Het lukte Meertens om in korte tijd circa 2.000 correspondenten uit alle delen van het land te werven, waardoor de eerste dialectvragenlijst reeds in 1931 kon worden uitgestuurd. De respons was groot, de meeste vragenlijsten werden ingevuld teruggezonden, en in de jaren daarna werden geregeld nieuwe vragenlijsten verstuurd.

Terwijl het verzamelen van gegevens voorspoedig verliep, ging dit niet op voor de wetenschappelijke bewerking ervan: het tekenen en publiceren van de verspreidingskaarten en het schrijven van de wetenschappelijke commentaren. Er werden door Meertens wel kaarten getekend, maar het

Het beeldmerk van het tijdschrift *Eigen Volk*: rondedans rond een denneboom. Collectie Meertens Instituut.

Groepsfoto van onderzoekers en onderzochten tijdens het volkskundig onderzoek op Urk in 1931. Meertens is de tweede staande van links. Collectie Meertens Instituut.

kwam niet tot een spoedige publicatie. Dit lag in de eerste plaats aan meningsverschillen en competentiestrijd tussen diverse leden van de Dialectencommissie. Binnen de Dialectencommissie heerste ten aanzien van de taken verdeeldheid. Met name Meertens wilde zich niet louter beperken tot het tekenen van dialectkaarten en hij werd hierin gesteund door de meerderheid van de Dialectencommissie. Dialectologie, volkskunde en naamkunde beschouwde Meertens, zoals gezegd, als drie nauw met elkaar in samenhang staande wetenschapsdisciplines, die het geestelijke traditionele erfgoed van 'het volk' bestudeerden. In diverse instituten in Europa werden deze disciplines in verbinding met elkaar beoefend. Meertens nam en kreeg meer vrijheid om zich ook met andere zaken dan de taalAtlas bezig te houden. Zo participeerde hij bijvoorbeeld in 1931 samen met Louise Kaiser, eveneens lid van de commissie, in het Urk-project. De directe aanleiding voor dit project vormde de drooglegging van de Zuiderzee, waarvan ingrijpende gevolgen voor het sociale en culturele leven en de economie van de betrokken gemeenschappen werden verwacht. Zijn veldwerk en de uitgezette vragenlijst resulteerden uiteindelijk in een volkskundig hoofdstuk in het boek *Het eiland Urk* uit 1942.

Van de leden van de Dialectencommissie was alleen de Leidse taalkundige G.G. Kloeke sterk gekant tegen de brede taakopvatting. Hij verzette zich tegen 'alles wat niet rechtstreeks verband houdt met de samenstelling van den dialectAtlas'. Kloeke voorspelde dat het Dialectenbureau door dit beleid een 'fiasco' zou worden, maar de overige leden en secretaris Meertens 'weerlegden' deze bezwaren. Zijn leermeester Schrijnen stimuleerde Meertens in zijn wens de volkskunde in de werkzaamheden te incorporeren. Op zijn advies maakte Meertens in 1930 een Europese oriëntatie-

42

reis langs taalinstututen in Gent, Leuven, Bonn, Marburg en Hamburg en de commissie voor de Italiaans-Zwitserse taalatlas in Bern. Deze atlas was naar volkskundige thema's opgezet, zoals bijenteelt, broodvormen, landbouwgereedschappen, huizenbouw et cetera. Nadat Meertens in september 1931 deze commissie in Bern had bezocht, kwam hij enthousiast terug:

'De vereeniging van dialectologie en volkskunde is werkelijk ideaal en meer dan ooit ben ik daarvan een overtuigd voorstander geworden. Een dergelijke collectie ook voor Nederland te verkrijgen zal van nu af aan mijn doelwit zijn.'

Ook in Bonn raakte Meertens onder de indruk van een dergelijke samenwerking: 'ja, zó moet het worden... die combinatie in éénzelfde gebouw van dialectonderzoek, volkskundeonderzoek en naamkundeonderzoek'.

Meertens tussen dialectologie en volkskunde

Nadat Meertens in april 1932 het Vlaams Filologencongres te Gent had bezocht, namen zijn volkskundige ambities concretere vorm aan. Daar werd door Vlaamse en Nederlandse volkskundigen besloten om eigen organisaties op te richten ter bevordering van het volkskundig onderzoek. Voor Vlaanderen beoogde men een verbond dat eenheid en samenhang in de Vlaamse volkskunde tot stand moest brengen. Meertens kreeg de opdracht voor Nederland een vergelijkbare organisatie van volkskundigen op te richten. Hoewel de opdracht niet erg duidelijk was geformuleerd, beschouwde Meertens zich voortaan krachtens zijn 'Gentse opdracht',

43

Meertens en een collega bij de dialectkaart van het woord 'neus' omstreeks 1936. Collectie Meertens Instituut.

Verhand

CENTRAAL BUREAU VOOR NEDERL. VOLKSKUNDE
ONDER LEIDING VAN DE
VOLKSKUNDE-COMMISSIE DER KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN.

Vragenlijst No. 5 (1939)

44 Ingevuld voor de plaats:
(stad, dorp, gehucht, enz.)

.....
provincie

Naam van den invuller:

3. Wie helou zich mer de inzameling van het bronmateriaal en op welke wijze vindt dit plaats?
Pusschevaar,
Zindaren-Bout

4. Worden er bij het inzamelen van het bronmateriaal (indien gemogen) Zoo ja, welke? (Wilt U de teksten op blz. 3 van deze lijst opgezonden).

4. Op welke dag en waartoe (te middelen of te weede) werden deze vante veldken?
In de [verzenddag] te avond, of een der volgende dagen, als 't donker is

Akademie er weinig voor om een eigen volkskundecommissie in te stellen. Dankzij hun stille diplomatie en onder verwijzing naar de 'amateur-status' van Van der Ven, lukte het Meertens en Schrijnen uiteindelijk toch om in de loop van 1933 en 1934 de Akademie voor hun plan van een volkskundecommissie te winnen. De inbedding van deze commissie in de Akademie verleende haar tegenover de buitenwereld al direct een grote mate van gezag. Bovendien kon ze direct gebruikmaken van het opgebouwde correspondentennetwerk van de Dialectencommissie, waardoor ze al in 1934 haar eerste vragenlijst kon uitsturen. In 1937 transformeerde Meertens het tijdschrift *Eigen Volk* tot het orgaan van de Volkskundecommissie.

45

Na de dood van Schrijnen in 1938 werd Jan de Vries tot voorzitter van de Volkskundecommissie benoemd. Hij was binnen die commissie de enige volkskundige. Zijn aantreden had gevolgen voor de *Volkskunde-atlas*. Hoewel er tien kaarten klaar lagen om gedrukt te worden, werd de publicatie uitgesteld, waarschijnlijk omdat ze niet aan de eisen van De Vries voldeden. Net zoals bij de taalAtlas wilde De Vries Vlaanderen, en de persoon Maurits de Meyer, ook officieel bij de Nederlandse *Volkskunde-atlas* betrekken. Het was echter niet alleen de opzet van de TaalAtlas die meespeelde, juist ook de Groot-Nederlandse gedachte, die De Vries en Meertens in staatkundig opzicht aanhingen, speelde een belangrijke rol.

In en buiten zijn werk waren Meertens' christelijke en sociale opvattingen en idealen namelijk een nadrukkelijker rol gaan spelen. Meertens was iemand die in persoonlijke gesprekken wilde nagaan wat hem met de ander verenigde en hoe de eventuele scheidslijnen overbrugd konden worden. Het verklaart zijn verlangen naar saamhorigheid en broederschap en zijn loyaliteit met 'de zwakkeren' en daarmee ook zijn sympathie voor de

Volkskundige vragenlijst nr. 5 uit 1939 over paasgebruiken. Collectie Meertens Instituut.

zoals hij dat formuleerde, verantwoordelijk voor wat er in Nederland aan 'nationale' initiatieven op het terrein van de volkskunde zouden worden ontwikkeld.

Vanuit deze positie werd Meertens al snel geconfronteerd met de slechte onderlinge verhoudingen tussen de belangrijkste beoefenaren van de Nederlandse volkskunde: Jos. Schrijnen, Jan de Vries en Dirk Jan van der Ven. Schrijnen beschouwde de 'amateur'-volkskundige Van der Ven als een dilettant en een 'onaangenaam mens' en kwam regelmatig met hem in conflict. Ook met De Vries had Schrijnen een probleem, omdat die de herdruk van zijn handboek *Nederlandsche Volkskunde* negatief had besproken. Vanuit deze lastige positie kon Meertens niet of nauwelijks uitvoering aan de opdracht geven. Aangezien Van der Ven, voorzitter van de sectie Folklore van het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie, ook nog eens plannen had voor een eigen volkskundige atlas, voelde de

De Volendammer
haven werd
bezoekt in het
kader van het
Internationaal
Congres voor
Volkskunde in
september 1955
in Arnhem;
Meertens is de
tweede van links.
Collectie Meertens
Instituut.

Vlaamse strijd en de Groot-Nederlandse gedachte. In zijn benadering van de dialectologie en de volkskunde valt dit streven naar 'eenheid in verscheidenheid' eveneens te herkennen. Zo benadrukte Meertens in een radiolezing van 9 januari 1939 over de werkwijze van de Dialectencommissie, dat het Algemeen Beschaafd Nederlands een andere functie heeft dan het dialect, maar zeker niet méér is. De studie van dialecten zou 'het grote verband tonen, dat er bestaat tussen de talen en dus de volken der aarde'. Ook in zijn boek *De Nederlandse Volkskarakters* uit 1938 komt die onderlinge band en een in feite moderne visie op de samenhang in de samenleving naar voren. De bijdragen van de auteurs over de inwoners van verschillende streken en gewesten van de Lage Landen worden aangevuld met aparte hoofdstukken over de inwoners van een zevental grote steden. Daarnaast is er een hoofdstuk over 'De Nederlandse Joden' in opgenomen.

Op deze manier wordt het joodse volkskarakter als apart, maar geïntegreerd deel van de Nederlandse volkskarakters gepresenteerd. Ook worden de traditionele scheidslijnen tussen stad en land in deze bundel overbrugd. Voor Meertens stond vast dat de stad het landelijk element hard nodig heeft, terwijl het land niet zonder de stad kan 'omdat de sociale bewegingen die de mensheid verder brengen nu eenmaal uitgaan van de steden'.

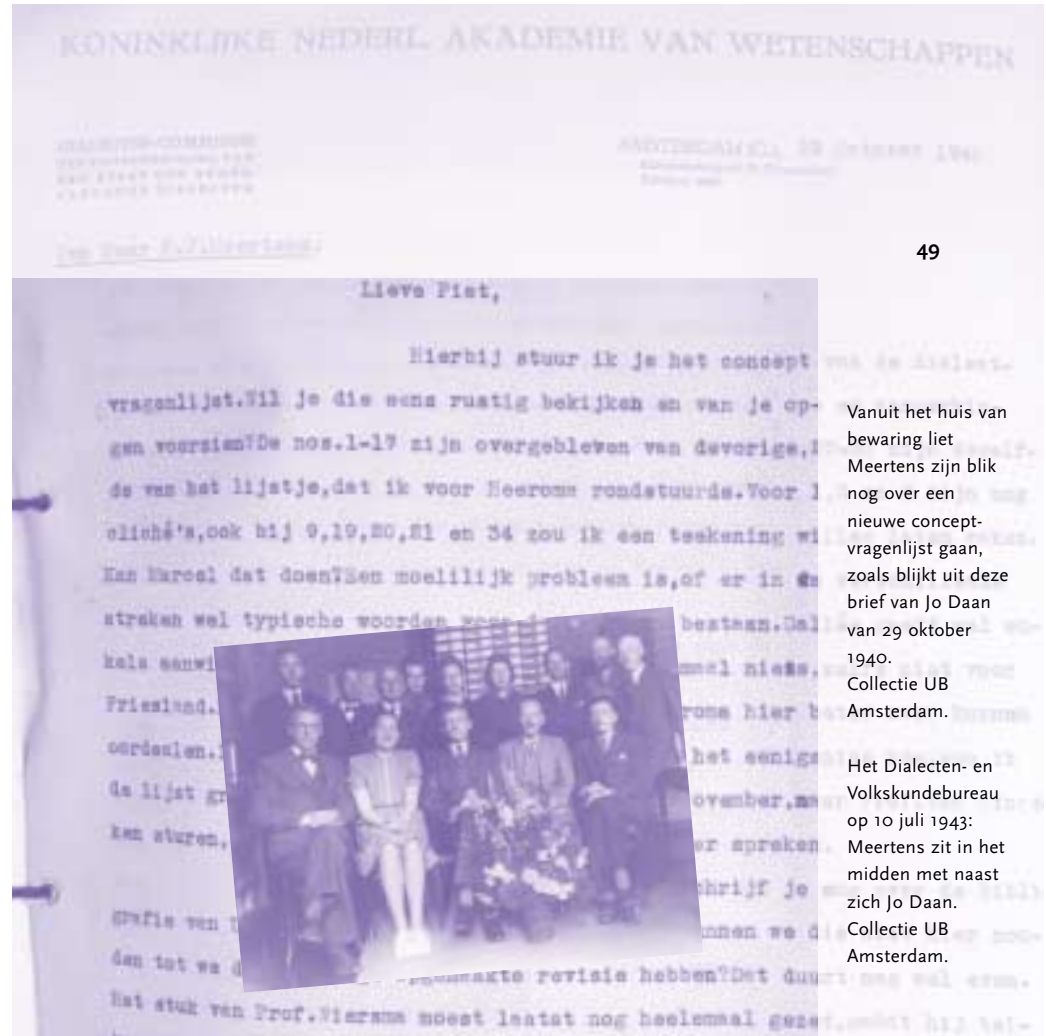
De Vries ging als voorzitter voortvarend aan de slag om de positie van de Volkskundecommissie en het vak volkskunde te versterken. Hij zorgde voor een drastische verhoging van de overheidssubsidie en diende in augustus 1940 bij het ministerie een plan in voor een grootschalige veldwerkinventarisatie van de volkskunst, het boerenhuis, het volksgeloof, volksverhalen, volksliederen (met melodieën), feesten en klederdrachten et cetera. Dit plan had tot doel 'het peil der Nederlandsche folkloristische wetenschap te verhoogen, maar vooral ook om ons volk te wijzen op de bronnen aan volkskracht, waaruit het heeft geput of nog altijd kan putten'. Het ministerie reageerde positief en stelde de benodigde gelden beschikbaar.

De bezettingstijd leek plotseling ook uitzicht te bieden op de realisering van grootse instituutsplannen die De Vries koesterde. Op verzoek van de zojuist door de Duitsers benoemde secretaris-generaal van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Jan van Dam, stelde De Vries eind 1940 een plan op voor een Rijksinstituut voor Nederlandse Taal en Volkscultuur. Van Dam en De Vries vonden een dergelijk instituut 'juist in deze tijd' noodzakelijk. Toen het plan op 1 maart 1941 ter advisering naar de Akademie werd gezonden, reageerden de Dialecten- en Volkskundecommissies positief. Daarmee zouden dialectologie en volkskunde de kans

48

krijgen zich geïntegreerd te ontwikkelen. Alleen de dialectoloog Kloeke bleef tegen. Mede door zijn verzet besloot ook het bestuur van de Akademie het plan af te wijzen omdat 'een tijd, waarin ons land door een vreemde mogendheid bezet is, allerminst geschikt is voor het stichten van een dergelijk nieuw instituut'. Het bestuur vreesde bovendien dat het instituut door de Duitsers politiek misbruikt zou worden. Het feit dat De Vries bereid was vergaand met de Duitsers samen te werken, wekte al groot wantrouwen. Hij had een dergelijke bereidheid al in de zomer van 1940 uitgesproken in zijn brochure *Naar een betere toekomst* en had het lidmaatschap van de Nederlandse Kultuurraad en de Kultuurkamer aanvaard, twee op nationaal-socialistische leest geschoeide organisaties. Meertens was aanvankelijk een voorstander van het instituutplan. Maar toen De Vries en Van Dam tegen het advies van de Akademie in later het plan toch wilden uitvoeren, heeft Meertens zich in 1943, in overleg met het Akademiebestuur, hiervan stilzwijgend gedistantieerd en het plan gesaboteerd.

De Dialecten- en Volkskundebureaus van de Akademie bleven gedurende de oorlog politiek betrekkelijk in de luwte. Het dagelijkse werk vond normaal doorgang, de collaboratie van De Vries met de Duitsers had geen negatieve gevolgen voor de werkzaamheden. Jaarlijks werden nieuwe vragenlijsten uitgestuurd. Meertens tekende in die tijd ook zes nieuwe verspreidingskaarten waarvan de thema's ditmaal aansloten bij die van de Duitse *Volkskunde-Atlas*. De concurrentie met Van der Ven had Meertens er toe aangezet om ondertussen zelf een volkskundige bibliotheek en documentatie aan te leggen en er werd een begin gemaakt met een gestructureerde archivering van volkskundige gegevens.

49

Vanuit het huis van bewaring liet Meertens zijn blik nog over een nieuwe concept-vragenlijst gaan, zoals blijkt uit deze brief van Jo Daan van 29 oktober 1940. Collectie UB Amsterdam.

Het Dialecten- en Volkskundebureau op 10 juli 1943: Meertens zit in het midden met naast zich Jo Daan. Collectie UB Amsterdam.

50

Eén instituut met één directeur

Na de oorlog kwamen het Dialecten- en Volkskundebureau in rustiger vaarwater. Dankzij nieuwe overheidssubsidies konden ze zich geleidelijk verder ontwikkelen en uitbreiden. Meertens' belangstelling voor en publicaties over de naamkunde werden bovendien in 1948 gehonoreerd met de oprichting van het Naamkundebureau, onder toezicht van een eigen Naamkundecommissie. Kort daarop, eind 1949, werd Meertens formeel aangewezen als directeur van de drie bureau's (of afdelingen) voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, tezamen verenigd onder een nieuw bestuur: de 'Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen'. Daarmee was eindelijk zijn oude wens gerealiseerd: een institutionele paraplu voor de drie samenhangende wetenschapsgebieden. Vanaf het begin waren de afdelingen in het Trippenhuis gevestigd geweest. De laatste uitbreiding maakte echter een ruimere behuizing noodzakelijk. In 1949 kwam het instituut op steenworp afstand terecht in de voormalige Anna-Visscherschool, midden in het bouwblok achter het Trippenhuis gelegen, grenzend aan de tuin van de Akademie. Daar zou het instituut blijven tot aan de verhuizing naar het monumentale neogotische bankgebouw aan de Keizersgracht 569-571 in 1969. Tegelijkertijd veranderde de naam in 'Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde'.

Meertens was in de jaren vijftig inhoudelijk vrij goed op de hoogte van wat er gaande was binnen de drie disciplines, vooral met betrekking tot volkskunde en naamkunde, waarover hij regelmatig publiceerde. De verdienste van Meertens moet misschien niet primair gezocht worden in de diepgang

De voormalige Anna-Visscherschool met daarin gevestigd de centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlandse volkseigen, omstreeks 1965. Foto W.M. Molenkamp

Het instituut in de nieuwe behuizing: Keizersgracht 569-571. Collectie Meertens Instituut.

van zijn wetenschappelijke publicaties, maar in de wijze waarop hij tal van functies binnen deze vakgebieden vervulde. Zijn kracht als directeur lag dan ook in de eerste plaats op het bestuurlijke en organisatorische vlak, in zijn vasthoudendheid bij het nastreven van bepaalde doelen en in het vermogen om de juiste mensen aan te trekken en te mobiliseren, uitgebreide netwerken op te bouwen en in stand te houden. Mede hieraan is het te danken dat de drie afdelingen ondanks diverse tegenwerkingen werden samengevoegd en later niet weer uit elkaar zijn gehaald.

Nadat door Meertens voor de drie disciplines een institutioneel-organisatorische structuur was gerealiseerd, het aantal personeelsleden van drie in 1945 tot zo'n twintig eind jaren vijftig was toegenomen, kon het onderzoek door het aantrekken van gespecialiseerde onderzoekers pas echt van de grond komen. De groei van het informantenbestand, de erkenning als volwaardig KNAW-instituut en een groot netwerk van internationale weten-

51

Het dialectbureau - Jo Daan, Wim Rensink, Piet Meertens - overlegt met tekenaar De L'Orme van de dialectkaarten. Foto E.J. Holtmann. Collectie Meertens Instituut.

52

schappers droegen daar verder aan bij. Deze groei betekende ook dat een duidelijke structuur noodzakelijk was. Daarom kregen alledrie de afdelingen een eigen afdelingshoofd dat in hoge mate het wetenschapsbeleid binnen zijn of haar discipline ging bepalen: Jo Daan voor Dialectologie (1956-1975), Dirk Blok voor Naamkunde (1957-1985) en Han Voskuil voor Volkskunde (1957-1987). In 1963 werd de afdeling Volkskunde door toedoen van Meertens nog uitgebreid door de incorporatie van het Volksliedarchief dat onder leiding stond van Marie Veldhuysen. Dit archief was in 1953 opgericht door de Raad voor de Nederlandse Volkszang, een organisatie waarvan Meertens secretaris was.

Meertens zelf was zich van het belang van de ontwikkelingen goed bewust. In een interview met hem uit 1972 verklaart hij dat zonder Jo Daan, sinds 1939 werkzaam op de afdeling Dialectologie, 'van al dat dialectwerk weinig terecht [zou] zijn gekomen'. Meertens had aanvankelijk veel met vrijwilligers gewerkt waarvan de taalkundige Jo Daan er een was. Zij werd in 1956 tot hoofd van de taalkunde-afdeling benoemd. Hoewel aanzetten daartoe ook wel in de eerste taalkundige artikelen van Meertens zijn te vinden, sloeg Daan pas echt een koers in die sociolinguïstisch geïntereerd was. Een aantal van zijn taalgeografische bijdragen moet waarschijnlijk op haar conto geschreven worden. Het was zoals hij zelf al onderkende: 'Ik had eigenlijk het minste belangstelling voor dialectologie. Dat is mijn hele leven zo gebleven. Dialectologie is het veld waarop ik me het minst sterk voel'. Hij zag dat onder Daans leiding de vernieuwing van het dialectwerk gestalte kreeg, met moderne opvattingen die 'voor mij vaak wat te vlug en te modern waren'. Zij bracht taalsociologie en syntaxis van het gesproken Nederlands op de onderzoeksagenda van het instituut.

Meertens en de etnologie

Ging Meertens' interesse sterk uit naar de volkskunde of etnologie, het betekende niet dat hij aan deze discipline voldoende tijd kon of wilde besteden. De vroegere kritiek van de taalkundige Kloeke op de wetenschapsbeoefening door Meertens was namelijk niet geheel onjuist. In de praktijk kwam Meertens niet toe aan een eigen theoretische benadering van de volkskunde of fundamenteel onderzoek. De vernieuwende ideeën voor de *Volkskunde-atlas* zouden vooral van de nieuw door hem aangestelde medewerkers komen. Voor de tussen 1959 en 1969 verschijnende vier delen van de *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*, waaraan hij sinds 1934 had gewerkt en waarvoor hij diverse kaarten had getekend, schreef hij het commentaar bij het eerste deel. Verder liet hij dat werk grotendeels over aan zijn Vlaamse mederedacteur Maurits de Meyer en zijn eigen afde-

53

Detail van de kaart 'Heksen onderkennen, tegenhouden, vastzetten' uit de *Volkskunde-atlas*. Collectie Meertens Instituut.

Volkskundigen op veldwerk in het openluchtmuseum Martin in Tsjechooslowakije, september 1971; Meertens staat geheel links. Collectie Meertens Instituut.

54

Meertens en
Voskuil in
oktober 1962
Collectie Meertens
Instituut.

lingshoofd Volkskunde Han Voskuil. Voor het project van de Europese volkskunde-atlas speelde hij een vergelijkbare rol. Hij was daarin bestuurlijk en organisatorisch actief en niet of nauwelijks ten aanzien van de cartografische of inhoudelijke problematiek.

Meertens hield de volkskundige literatuur nauwgezet bij en signaleerde relatief vroeg de theoretische heroriëntatie binnen het vakgebied. In zijn lezing 'Waardering der volkskunde' uit 1960 vestigde hij de aandacht op de nieuwe ontwikkelingen binnen de Duitse volkskunde. Deze lieten zien dat de periode waarin de volkskunde zich in hoofdzaak op de boerenbevolking kon concentreren - als de meest traditionele sociale groep binnen de samenleving - definitief voorbij was. De landbouwmechanisatie leidde niet alleen tot een drastische vermindering van het percentage boeren, maar maakte ook een eind aan hun bijzondere, 'traditionele' levenswijze. De conclusie die Meertens uit de Duitse vakliteratuur trok, was dat de volkskunde zich diende bezig te houden met de veel grotere groep van de industrie-arbeiders, 'die meer en meer het cement van ons volksbestaan is geworden'. Dit was nogal revolutionair, want in de oudere volkskunde golden de industrie-arbeiders als het afschrikwekkende voorbeeld van mensen die vijandig staan tegenover traditie en gemeenschap. In zijn publicaties kwam hij overigens nauwelijks toe aan een verwerking van deze inzichten. Dat het continuïteitsdenken zijn langste tijd had gehad, blijkt bijvoorbeeld niet uit zijn artikel 'Vorreformatorische Relikte in den reformatorischen Niederlanden', dat in 1972 in het Festschrift voor de Duitse volkskundige Matthias Zender werd opgenomen.

Op publicitair terrein lag zijn grote kracht in het populariseren en verbreiden van de volkskunde door middel van honderden kranten- en tijds-

schriftenartikeltjes, encyclopedie-lemma's en recensies over tal van volkskundige onderwerpen die hij zijn gehele werkzame leven met grote regelmaat liet verschijnen. Ook leverde hij een bijdrage aan de introductie van de volkskunde binnen het onderwijs door middel van cursusboeken als *Nederlandsche volkskunde voor de lagere scholen*. Bovendien huldigde hij de mening - tegen de heersende Academische opvattingen in - dat het instituut ook dienstverlening jegens een breder publiek in de praktijk moest brengen. Met al deze activiteiten wist hij een steeds grotere groep mensen aan te spreken die wilde meewerken aan de verwerving van volkskundige gegevens via de jaarlijkse volkskundige vragenlijsten van het instituut. Het zijn die vragenlijsten die, met al hun methodologische beperkingen, nog steeds tot de zeer waardevolle etnologische bronnen van Nederland behoren. In het verlengde daarvan bouwde hij de volkskundige documentatie verder uit, onder meer via een groot knipselarchief en door de ontsluiting van de inhoud op trefwoord van alle etnologisch relevante boeken en tijdschriftartikelen, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de zeshonderdduizend systeemkaartjes tellende Volkskundige Trefwoorden Catalogus, een bestand waarop de moderne Volkskundige Trefwoorden (data-)Bank is gebaseerd.

55

Meertens en de taalkunde

Zocht Meertens als directeur en organisator de grenzen van het mogelijke op om ze ten behoeve van het instituut te overschrijden, zijn taalkundige wetenschappelijke productie vertoont dat kenmerk niet. Zijn taalkundige productie is op de eerste plaats minder groot dan zijn naamkundige, volkskundige, historisch-letterkundige en sociaal-historische publicaties. De ti-

56

tel van zijn eerste serieuze 'taalkundige' artikel uit 1928, 'Utrechtse volkswoorden en volksgezegden', verraaft bovendien al een meer volkskundige invalshoek. De taalkundige artikelen en onderzoeksrapportages die Meertens schreef, kennen een enigzins vast patroon: vraagstelling, taalgegevens, confrontatie van de taalgegevens met de vraagstelling, waarna de conclusies volgen, veelal opgesteld in een tamelijk droge stijl. Opmerkelijk is echter dat het bij Meertens niet altijd zo ging. Voor zijn Nederlandse collega's lijkt hij in zijn schrijfstijl geremder te zijn geweest dan voor vakgenoten in het buitenland. Toen hij in 1952 voor een Vlaams publiek het artikel 'Rumoer in Friesland' schreef over de juist weer herleefde Friese taalstrijd, kwam zijn neiging om op journalistieke en pamflettistische wijze te schrijven sterk naar boven. De stijl van dat artikel maakt het lezen ervan bijzonder onderhoudend. Het is bovendien intrigerend omdat het niet alleen objectieve informatie over de problemen en hun historische achtergronden geeft, maar omdat ook zijn voortdurende aanwezige sociale bewogenheid voor de 'underdog' doorklinkt. Hij stelde dat politici en hoge ambtenaren met een specifieke regionale achtergrond de sociale taalstrijd telkens weer positief beïnvloeden. Het streven naar de erkenning van het Fries als minderheidstaal werd ook door Meertens zelf ondersteund. Mede dankzij zijn inzet kreeg het uiteindelijk erkenning als zelfstandige taal. Zijn artikel werd in 2002 weer actueel, omdat toen politici op sleutelposities kwamen te zitten die de Zeeuwse aspiraties, om hun taal als minderheidstaal erkend te zien, konden ondersteunen. Meertens schuwde het dus niet om zich met taalpolitiek en taalideologie in te laten.

De gemeenschappelijk uitgegeven *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* van Kloeke en Meertens heeft door hun samenwerking een eigen

57

karakter gekregen. Omdat Meertens aanvankelijk in productie achterliep, bepaalde Kloeke qua visualisatie en methode de dialectgeografie in Nederland. De taalatlaskaarten vertonen verder ook een hybride karakter: Kloeke wilde de woordvarianten voor een begrip duidelijk laten uitkomen, maar tegelijkertijd wenste hij een haast diplomatische weergave van de klankvarianten zoals die uit de geschreven dialectspelling naar voren komen. In aansluiting daarop is ook in Meertens' taalkaartproductie de nadruk op woordtypologie en daarbinnen een nauwgezette weergave van de uitspraak te vinden. Het is een lexicologisch uitgangspunt. Daarmee heeft het oorspronkelijke programma een verenging ondergaan, tenminste als wordt afgegaan op al het materiaal dat in die beginperiode via vragenlijsten door Meertens werd verzameld. Daar staan niet de woordtypen centraal, maar wel de uitspraakvarianten van klanktypen en verder ook de uitgangen van werkwoorden, verkleinwoorden, meervouden, adjectieven en pronomina, morfosyntactische verschijnselen als congruerende voegwoorden et cetera, kortom uiteenlopende grammaticale dialectverschijnselen. Zijn volkskundige interesse kon Meertens in dit grammaticaal georiënteerde onderzoek niet kwijt. Dit kon wel in de studie van de woordenschat, waarin een onderzoekstraditie bestaat om de culturele context van woorden en hun betekenissen in het onderzoek te betrekken. Deze voorkeur kwam dan ook tot uiting in de keuze van de taalkaarten die Meertens zelf wenste

Meertens met
dialectkaart
omstreeks 1935,
Foto
B.J. Melcher.
Collectie Meertens
Instituut.

58

Meertens kwam na zijn pensionering nog regelmatig op kantoor en werkte dan aan het 'pijploze orgel', zijn voormalige directiebureau, ca. 1968. Collectie Meertens Instituut.

59

Meertens lezend en telefonierend; een van de 'actie-foto's' gemaakt voorafgaand aan zijn vertrek als directeur, 1965. Collectie Meertens Instituut.

60

te bewerken: van de verwantschapsnamen, van kleuren, vogelbenamingen, lichaamsdelen, beenbekleding en fruit.

Van 1931 tot 1938 deed Meertens samen met de Gentse hoogleraar E. Blanquaert ook uitgebreid veldwerk in 51 plaatsen op de Zeeuwse eilanden. De fonetische notaties van beide onderzoekers ontlepen elkaar daarbij niet veel, hetgeen het jaar daarop reeds resulteerde in het vijfde 'Zeeuwse' deel van de uitstekende reeks *Nederlandse Dialect-Atlassen*.

Binnen Meertens' taalkundige onderzoek, zoals dat in zijn studies naar voren komt, staan globaal drie thema's centraal. In de eerste plaats de g-h-wisseling in het Zeeuws en de samenhangende sociolinguïstische aspecten, waarover hij een aantal nieuwe sociolinguïstische observaties formuleerde. Een tweede thema was de plaats van het Zeeuws ingeklemd tussen het Vlaams en het Hollands alsmede het ingweoonse ('kustnederlandse') karakter van het Zeeuws. Wat betreft de ontwikkelingen in het Zeeuws stond hij op het standpunt dat het pas vrij laat, na 1600, uit het (West-) Vlaams als apart dialect is ontstaan. Recent onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er al in de 13e en 14e eeuw sprake is van een apart, afgrensbaar Zeeuws dialect. Een derde onderzoeksthema vormt de positie van het platteland-Utrechts tussen noord en zuid en tussen oost en west. Zijn bijdrage daarover is met betrekking tot de verschillen tussen het noorden en zuiden van Nederland nog steeds relevant.

Wat Meertens aan het eind van zijn leven schreef over het vocalisme van het Zeeuws, was een noodzakelijke taalkundige toelichting bij de inleiding van het *Woordenboek van de Zeeuwse dialecten*, waarvan hij trouw een groot aantal afleveringen recenseerde. Bij het schrijven van deze toelichting leunde hij evenwel zwaar op het advies van jongere generaties dialectolo-

gen. Meertens' programma ging vooral uit van de stelling: eerst gegevens verzamelen en deze behoorlijk ordenen voordat men zich aan hypothesen kan wagen. Met dat standpunt en met zijn organisatiekracht heeft hij veel data beschikbaar gemaakt, zonder dat er een theoretisch kader voor verdere interpretatie beschikbaar was.

Meertens' aandacht voor samenwerking met de Vlamingen en zijn contacten met de Duitse taalkunde zijn van blijvend voordeel geweest voor dit buiten-universitaire instituut, dat hij daarmee voor een wetenschappelijk isolement behoedde. Verder staat Meertens met zijn enorme werkkraft en eigenzinnigheid aan de wieg van de grote moderne elektronische databases van het Meertens Instituut, weliswaar anders georganiseerd en eigenlijk pas door recente technische ontwikkelingen op digitaal gebied volledig bruikbaar, maar niettemin.

Theorie en data zijn nodig voor een vruchtbare voortgang van een wetenschapsdiscipline. Meertens heeft een eenzijdig empiristische oriëntering weten te voorkomen door de juiste medewerkers aan te trekken. Voor het taalkundig onderzoek was de aanstelling van de theoretisch onderlegde dialectologe Jo Daan van groot belang. De theoretische benadering is in de afgelopen jaren versterkt voortgezet en biedt - in combinatie met de huidige gestructureerde databases - goede mogelijkheden om oude ambities te verwezenlijken en nieuw taalvariatie-onderzoek te starten.

Meertens en de Naamkunde

Vanaf zijn aanstelling in 1930 heeft Meertens van zijn buitenlandse collega's voortdurend de suggestie gekregen om het dialectonderzoek met

61

62

volkskundig en naamkundig onderzoek te verenigen. In 1946 verleende Meertens als secretaris van de dialectencommissie aan de historisch-taalkundige Moritz Schönfeld de faciliteiten om een vragenlijst over toponiemen uit te zenden, die Schönfeld vervolgens voor zijn standaardwerk over de veldnamen van Nederland zou benutten. Het was echter C.H. Edelman, de Wageningse hoogleraar bodemkunde, die het belang van de toponymie voor zijn vakgebied had ingezien, die het initiatief nam tot de oprichting van een Naamkundecommissie binnen Akademieverband. Het leidde er toe dat op 10 mei 1948 de Akademie besloot tot de instelling van een dergelijke commissie - met Schönfeld als voorzitter en Meertens als secretaris-penningmeester - waaraan tevens een Naamkundebureau was verbonden. Uit dit Bureau is de Afdeling Naamkunde van het Meertens Instituut voortgekomen, waaraan van 1968 tot 1989 ook het onderzoeksveld Nederzettingsgeschiedenis was toegevoegd. Meertens was van het begin af aan belast met de dagelijkse leiding van dit bureau dat onderzoek verrichtte naar 'Nederlandse plaats-, veld-, persoons- en familienamen in de ruimste zin van het woord'.

Meertens had ook voor de naamkunde niet de tijd of de mogelijkheden om werkelijk in de diepte van het onderzoek te gaan. Als initiatiefnemer van grote (naamkundige) projecten, raakte hij wel eens bedolven onder de grote hoeveelheden materiaal, vertrouwend op de daadkracht van zijn werknemers (of andere onderzoekers) om het onderzoek werkelijk tot uitvoering en afronding te brengen. Hij kon zich dan ook niet echt meten met etymologen, filologen en naamkundigen als Schönfeld, Gysseling en Blok, die de naamkunde - met een nadruk op de plaatsnaamkunde - in een historisch-taalkundig paradigma plaatsten en namen vanuit het perspectief

van de nederzettingsgeschiedenis bestudeerden. Meertens richtte zich op de persoonsnaamkunde en de straatnaamkunde. Dit laatste leverde hem bijvoorbeeld het lidmaatschap van de Straatnamencommissie van Amsterdam op, waarmee hij een actieve bijdrage kon leveren aan de naamgeving van nieuwe wijken en straten van de hoofdstad.

Meertens' voorliefde voor de persoonsnaamkunde was al in 1941 tot uiting gekomen toen zijn boekje *De betekenis van de Nederlandse familienamen* werd uitgegeven. Het was 'een populaire inleiding', die volgens hem 'generlei wetenschappelijke pretenties' bezat. In de tweede druk toonde Meertens zich openlijk ontvankelijk voor kritiek: hij heeft de kritische opmerkingen van Schönfeld verwerkt en excuseerde zich voor het feit dat hij zijn uitgebreide naamkundige documentie nog niet had kunnen verwerken. Een volgende druk is echter niet meer verschenen. Wel publiceerde hij in 1947 een uitgebreider boek, toegespitst op *Zeeuwse familienamen*.

Zijn naamkundig materiaal heeft Meertens in de jaren zestig voor uitgeverij Het Spectrum proberen te verwerken in de familienaam-equivalent van het zo succesvolle *Woordenboek van voornamen* van J. van der Schaar. Maar ondanks veelvuldig aandringen van de uitgever kreeg Meertens het niet voor elkaar om naast al zijn andere bezigheden ook nog zijn 'woordenboek van familienamen' samen te stellen.

In 1946 verzond Meertens op voorstel van Schönfeld een naamkundige vragenlijsten vanuit de Dialectencommissie. Het was de eerste van een reeks naamkundige vragenlijsten die aan de correspondenten van het instituut werden verzonden. Deze verzending werd vanaf 1948 gecoördineerd door de Naamkundecommissie. Vanaf dat moment kwam ook de vruchtbare

63

64

naamkundige samenwerking tussen Leuven en Amsterdam tot stand, met een gezamenlijk periodiek dat vanaf 1950 (sinds 1969 onder de titel *Naamkunde*) onafgebroken is verschenen. Daarnaast is de afdeling Naamkunde, mede door bemiddeling van Meertens, zich gaan bezighouden met de samenstelling van naamkundige bibliografieën, onder meer voor het internationale tijdschrift *Onoma*, en de opzet van een naamkundig documentatiesysteem dat vandaag de dag als databank online beschikbaar is: *Namen en Naamkunde in Nederland*. In 1950 hield Meertens een inhoudelijke lezing over 'Nederlandse familienamen in historisch perspectief' en het jaar daarop een referaat over het lopende onderzoek 'De taak der Nederlandse anthroponymie'.

De grootste verdienste van Meertens voor de naamkunde ligt heden ten dage in de *Nederlandse Familienamen Databank* die het Meertens Instituut - evenals het genoemde *Woordenboek van voornamen* - online beschikbaar heeft gesteld ten behoeve van allen die taalkundige en historische informatie over familienamen zoeken. Wat het familienaamgeografische aspect betreft leunt deze databank op het *Nederlands Repertorium van Familienamen*, dat zonder Meertens nooit door het instituut zou zijn vervaardigd. Dit repertorium bevat alle familienamen en de aantallen dragers van die familienamen per gemeente, zoals door ruim 9,5 miljoen personen opgegeven bij de volkstelling van 31 mei 1947. Door effectief ingrijpen van Meertens was het instituut in 1948 in het bezit gekomen van het vrijwel volledige bestand van naamstrookjes van de volkstelling, dat anders door het Centraal Bureau voor de Statistiek zou zijn vernietigd. De verwerving ervan door Meertens is mogelijk ingegeven door zijn idee van het 'volkseigen' en de regionale wortels van bepaalde namen. Hij had daarbij een

geografisch geïnteresseerd, naamkundig onderzoek in gedachten en hij besloot het materiaal in regionaal ingedeelde repertoria uit te geven. Hiermee konden vragen worden beantwoord als: waar kwam in Nederland in dat jaar een bepaalde naam of naamtype voor en door hoeveel mensen werden ze gedragen. Het repertorium werd tussen 1963 en 1988 in elf provinciale en drie grootstedelijke delen uitgegeven.

In 1952 had Meertens D.P. Blok als student-assistent voor Naamkunde aangetrokken. Dirk Blok werd in 1957 tot wetenschappelijk hoofd van de afdeling benoemd en volgde in 1965 Meertens als directeur van het instituut op. Bij die gelegenheid nam Meertens ook ontslag als secretaris-penningmeester van de Naamkundecommissie. Pas enige jaren na zijn pensioenering, ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, werd de betekenis van zijn persoon voor de naamkunde nog eens tegen het licht gehouden. In de

66

Controlestrookjes
van de volkstelling
van 1947: die van
de drie leden van
de Naamkunde-
commissie.
Collectie Meertens
Instituut.

Centraal Bureau voor de Statistiek Gravenhage	Regio-contractboek I
12e VOLKSTELLING, 31 Mei 1947	Afkomst <u>Edelman</u>
Bij de invulling raadpleeg men de toelichting op de toelichting van den vorming	Voornamen (voornamen) <u>Cornelis H.</u>
	Geboortedatum en -jaar <u>29 Jan 1903</u>
	Woon- en No. <u>Winkeloordse weg 6</u>
	Geboorte- en No. <u>WAERKER 07</u>
Centraal Bureau voor de Statistiek Gravenhage	Regio-contractboek I
12e VOLKSTELLING, 31 Mei 1947	Afkomst <u>Alrijde</u>
Bij de invulling raadpleeg men de toelichting op de toelichting van den vorming	Voornamen (voornamen) <u>Dirk</u>
	Geboortedatum en -jaar <u>1908</u>
	Woon- en No. <u>Johannes 27</u>
	Geboorte- en No. <u>WILVERDIJ (NH)</u>
Centraal Bureau voor de Statistiek Gravenhage	Regio-contractboek I
12e VOLKSTELLING, 31 Mei 1947	Afkomst <u>Meertens</u>
Bij de invulling raadpleeg men de toelichting op de toelichting van den vorming	Voornamen (voornamen) <u>Leukje P.</u>
	Geboortedatum en -jaar <u>6-9-1903</u>
	Woon- en No. <u>Prinsengat 1101</u>
	Geboorte- en No. <u>AMSTERDAM</u>

jaargang 1969-1970 van het tijdschrift *Naamkunde* wijdde de redactie een huldenummer aan Meertens, met daarin onder meer een bijdrage van de Leuvense hoogleraar Henri Draye over Meertens' naamkundige verdiensten. Draye vermeldde daarin Meertens' jaarlijkse verslagen, zijn lezingen die in de *Bijdragen en Mededelingen van de Naamkunde-Commissie* werden gepubliceerd en zijn boeken *De betekenis van de Nederlandse familienamen* en *Zeeuwse familienamen*.

Achteraf kan ook voor de naamkunde worden vastgesteld dat Meertens weliswaar niet als de wetenschappelijke voorman moet worden beschouwd, maar wel degene was die de introductie en de beoefening van het vak stimuleerde en bij alle belangrijke initiatieven en (internationale) samenwerkingsvormen was betrokken. Bovendien stond hij aan de basis van grote materiaalverzamelingen die het uitgangspunt vormen van de hedendaagse databanken van het Meertens Instituut.

67

Omziend

Pieter Jacobus Meertens heeft postuum nationale bekendheid verworven als 'meneer Beerta' in de romancyclus *Het Bureau* van J.J. Voskuil. Anton Beerta was daarin de baas van Voskuils alter ego Maarten Koning. Het beeld van Meertens dat in de romancyclus wordt opgeroepen, lijkt niet eens zoveel af te wijken van hetgeen uit zijn eigen geschriften en de herinneringen van anderen naar voren komt. Hij kan worden geschetst als een niet onsympathieke, zelfs charmante, maar ook ijdele, strenge, sluwe en welbewuste vrijgezel, die in het dagelijks leven geleid werd door een breed repertoire aan vaste gewoonten en door de verplichtingen die voortkwamen uit het lidmaatschap van talloze besturen en commissies. Bovendien was hij ook een hard werkende onderzoeker die een haast onmogelijk breed gebied trachtte te overzien en te bespelen.

Meertens was meer een pragmatische politicus, een goed organisator en een slimme netwerker dan een vernieuwende wetenschapper. Op zowel informele als formele wijze wist hij vanuit zijn engagement en met het oog

70

op het maatschappelijk belang, tegengestelde belangen op elkaar af te stemmen en tegenstanders te laten samenwerken, teneinde projecten tot een goed einde te brengen. Zijn bevoegenheid als wetenschapper manifesteerde zich vooral in de breedte van zijn onderzoeksterrein over verschillende wetenschapsdisciplines heen en in het stimuleren van het vakgebied. Zijn publicaties liggen in het verlengde daarvan of zijn het gevolg van zijn ambities op het terrein van de organisatie en samenwerkingsvormen met betrekking tot dialectologie en volkskunde. Zijn positie als wetenschapper werd verder beïnvloed door zijn politieke betrokkenheid, zijn christelijke levensovertuiging en zijn literaire ambities, die niet altijd van elkaar gescheiden bleven.

Terugkijkend op zijn leven moet de conclusie luiden dat Piet Meertens in zijn verschillende administratieve, bestuurlijke en wetenschappelijke functies de katalysator bij uitstek is geweest in de totstandkoming en consolidatie van het naar hem genoemde instituut. Hij heeft in moeilijke tijden en omstandigheden het instituut weten te leiden naar de positie waar het bij zijn pensionering terecht was gekomen. Op deze basis konden nieuwe medewerkers en directeurs verder bouwen en was de weg vrijgemaakt voor wetenschappelijke verdieping en vernieuwing, een vernieuwing die sinds de jaren zeventig in etappes gestalte heeft gekregen. Dat die vernieuwing gestalte heeft gekregen moge blijken uit de moderne onderzoeksdatabases en uit publicaties en resultaten zoals die in de huidige jaarverslagen van het Meertens Instituut staan geboekstaafd. Maar misschien het meest nog - in symbolische zin - door het feit dat het enorme houten bureau van Piet Meertens - bijgenaamd het pijploze orgel - als gemusealiseerd object in het moderne Meertenskantoor staat uitgesteld, als een dierbaar souvenir van de verleden tijd.

‘De dagen van ons leven vlieden heen als
een gedachte’

72

Samenstelling en redactie: Peter Jan Margry
Tekst- en beeldbijdragen van Leendert Brouwer, Ton Dekker, Ton Goeman,
Barbara Henkes, Peter Jan Margry en Koos Schell.

Foto's omslag:

Voor: Meertens-reliëf: blonde lokken uit zijn jonge jaren in bijouxdoosje
met opschrift 'Piet'. Collectie UB Amsterdam.

Achter: Kantoor Meertens instituut

Dit is een uitgave van het Meertens Instituut (KNAW) te Amsterdam.

Meer informatie over het Meertens Instituut is te vinden op:

www.meertens.knaw.nl

Postadres: Postbus 94264 - 1090 GG Amsterdam

Vormgeving: Hollands Diep, Carolien Wendte, Amsterdam

Productie: uitgeverij Verloren, Hilversum

©2002 – Meertens Instituut

No part of this publication may be reproduced in any form without written
permission from the Meertens Institute, Amsterdam

ISBN 90-7038969x